

بررسی ویژگی‌های جمعیتی، اجتماعی و اقتصادی کلان‌شهرها و مقایسه‌ی تغییرات آن در سال‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰

زهرا نجفی
شیرین جعفری
زهرة طرانیان
علی دست‌برآورده
مهرناز سلطانی

پژوهشکده‌ی آمار

گروه پژوهشی آمارهای اقتصادی

زمستان ۱۳۹۲

پیش‌گفتار

سرشماری‌ها از عمده‌ترین منابع دسترسی به آمار و اطلاعات گوناگون مربوط به هر جامعه آماری می‌باشند. یکی از مهمترین و رایج‌ترین سرشماری‌های اجرا شده در بسیاری از کشورهای جهان، سرشماری عمومی نفوس و مسکن می‌باشد که در جمهوری اسلامی ایران تا سال ۱۳۸۵ هر ده سال یک بار و از این سال به بعد سرشماری مذکور در دوره‌هایی پنج ساله به اجرا در می‌آید. آخرین سرشماری عمومی نفوس و مسکن در جمهوری اسلامی ایران، سال ۱۳۹۰ به اجرا در آمد. به منظور استفاده هرچه بیشتر و بهتر از اطلاعات سرشماری اخیر و سرشماری‌های صورت گرفته‌ی پیشین، مرکز آمار ایران با همکاری پژوهشکده آمار و حمایت‌های مالی و فنی صندوق جمعیت سازمان ملل متحد (UNFPA) به اجرای مجموعه‌ای از پروژه‌ها در راستای توصیف و تحلیل نتایج سرشماری اقدام کرده‌اند. پروژه‌ی کنونی با عنوان «بررسی ویژگی‌های جمعیتی، اجتماعی و اقتصادی کلان‌شهرها و مقایسه‌ی تغییرات آن در سال‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰» در راستای برآورده ساختن این هدف طراحی و اجرا شده است. در این پروژه مهمترین ویژگی‌ها و خصیصه‌های افراد ساکن در کلان‌شهرها با استفاده از اطلاعات سرشماری‌های پیشین مورد بررسی و تفسیر قرار گرفته است. این مطالعه با همکاری خانم‌ها شیرین جعفری، زهرا نجفی، زهره طرانیان، مهرناز سلطانی و آقای علی دست‌برآورده انجام پذیرفته که بدین‌وسیله از زحمات ارزشمند ایشان تشکر و قدردانی به عمل می‌آید. از خوانندگان محترم تقاضا می‌شود، نظرات اصلاحی خود در ارتباط با محتوای مجموعه‌ی حاضر را به گروه پژوهشی آمارهای اقتصادی پژوهشکده‌ی آمار منعکس نمایند.

گروه پژوهشی آمارهای اقتصادی

پژوهشکده آمار ایران

فهرست

فصل اول: کلیات	۱
۱-۱- مقدمه	۱
۲-۱- مفاهیم نظری در خصوص کلان‌شهری شدن	۲
۳-۱- اهداف مطالعه	۵
۱-۳-۱- هدف کلی	۵
۲-۳-۱- اهداف تفصیلی	۵
۴-۱- تعاریف مفاهیم به‌کاررفته در پژوهش	۶
فصل دوم: یافته‌های پژوهش	۱۳
۱-۲- جمعیت ساکن در کلان‌شهرها	۱۳
۲-۲- ساختار سنی جمعیت کلان‌شهرها	۱۶
۳-۲- تعداد و بُعد خانوار کلان‌شهرها	۲۴
۴-۲- سرپرست خانوار کلان‌شهرها	۲۵
۵-۲- مهاجران واردشده به کلان‌شهرها	۲۷
۶-۲- مهاجران واردشده به کلان‌شهرها بر حسب علت مهاجرت، گروه‌های سنی و جنس	۳۸
۷-۲- سطح سواد مهاجران واردشده به کلان‌شهرها	۴۶
۸-۲- وضع زناشویی مهاجران واردشده به کلان‌شهرها	۴۹
۹-۲- وضع فعالیت مهاجران واردشده به کلان‌شهرها	۵۰
۱۰-۲- وضع شغلی مهاجران واردشده به کلان‌شهرها	۵۲

۵۴.....	۱۱-۲- وضعیت سواد افراد در کلان‌شهرها.....
۶۷.....	۱۲-۲- وضعیت شغل و فعالیت افراد در کلان‌شهرها.....
۷۴.....	۱۳-۲- وضعیت سواد و تحصیلات شاغلان در کلان‌شهرها.....
۹۷.....	۱۴-۲- وضعیت معلولیت در خانوار کلان‌شهرها.....
۱۰۱.....	۱۵-۲- نحوه‌ی تصرف محل سکونت خانوار در کلان‌شهرها.....
۱۰۲.....	۱۶-۲- مساحت زیربنای واحد مسکونی در خانوارهای معمولی در کلان‌شهرها.....
۱۱۰.....	۱۷-۲- تعداد اتاق در اختیار خانوار ساکن در کلان‌شهرها.....
۱۱۲.....	۱۸-۲- وضعیت تسهیلات رایانه و اینترنت خانوارهای معمولی ساکن در کلان‌شهرها.....
۱۱۵.....	۱۹-۲- وضعیت مالکیت خودرو سبک و موتورسیکلت در خانوارهای معمولی ساکن در کلان‌شهرها.....
۱۱۷.....	فصل سوم: جمع‌بندی.....
۱۲۱.....	مرجع‌ها.....

فهرست جدول‌ها

- جدول ۱-۲- توزیع جمعیت کلان‌شهرها بر اساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۱۴
- جدول ۲-۲- جمعیت کلان‌شهرها برحسب جنس براساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۱۵
- جدول ۳-۲- جمعیت کلان‌شهرها برحسب سن و جنس براساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۱۷
- جدول ۴-۲- جمعیت کلان‌شهرها برحسب سن و جنس براساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۱۹
- جدول ۵-۲- تعداد خانوار کلان‌شهرها برحسب نوع خانوار براساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۲۴
- جدول ۶-۲- بُعد خانوارهای معمولی ساکن در کلان‌شهرها براساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۲۵
- جدول ۷-۲- خانوارهای معمولی ساکن برحسب جنس سرپرست خانوار براساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۲۶
- جدول ۸-۲- مهاجران واردشده طی ۱۰ سال برحسب گروه‌های سنی و جنس براساس سرشماری سال ۱۳۸۵ ..... ۲۸
- جدول ۹-۲- مهاجران واردشده طی ۵ سال برحسب گروه‌های سنی و جنس براساس سرشماری سال ۱۳۹۰ ..... ۲۹
- جدول ۱۰-۲- مهاجران واردشده طی ۱۰ سال برحسب جنس، گروه‌های سنی و علت مهاجرت براساس سرشماری سال ۱۳۸۵ ..... ۳۸
- جدول ۱۱-۲- مهاجران واردشده طی ۵ سال برحسب جنس، گروه‌های سنی و علت مهاجرت براساس سرشماری سال ۱۳۹۰ ..... ۴۲
- جدول ۱۲-۲- نرخ باسوادی مهاجران ۶ساله و بیشتر واردشده به کلان‌شهرها براساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۴۶
- جدول ۱۳-۲- توزیع سطح سواد مهاجران واردشده به کلان‌شهرها براساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۴۸
- جدول ۱۴-۲- توزیع وضع زناشویی مهاجران واردشده به کلان‌شهرها براساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۴۹
- جدول ۱۵-۲- توزیع وضع فعالیت مهاجران واردشده به کلان‌شهرها براساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۵۱
- جدول ۱۶-۲- توزیع وضع فعالیت مهاجران ۱۰ ساله و بیش‌تر واردشده به کلان‌شهرها براساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۵۱

- جدول ۲-۱۷- توزیع وضع شغلی مهاجران وارد شده به کلان‌شهرها براساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۵۳
- جدول ۲-۱۸- توزیع جمعیت ۶ ساله و بیشتر کلان‌شهرها به تفکیک وضع سواد براساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۵۵
- جدول ۲-۱۹- توزیع جمعیت باسواد کلان‌شهرها به تفکیک جنس براساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۵۶
- جدول ۲-۲۰- توزیع جمعیت بی‌سواد کلان‌شهرها به تفکیک جنس براساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۵۷
- جدول ۲-۲۱- توزیع جمعیت ۶ ساله و بیشتر باسواد کلان‌شهرها بر حسب مدرک تحصیلی براساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۵۸
- جدول ۲-۲۲- توزیع جمعیت ۶ ساله و بیشتر باسواد کلان‌شهرها بر حسب رشته تحصیلی براساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۶۰
- جدول ۲-۲۳- توزیع جمعیت ۶ ساله و بیشتر باسواد کلان‌شهرها بر حسب مدرک و رشته تحصیلی براساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۶۱
- جدول ۲-۲۴- توزیع جمعیت شاغل کلان‌شهرها بر حسب گروه‌های عمده شغلی براساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۶۸
- جدول ۲-۲۵- توزیع جمعیت شاغل بر حسب وضع شغلی و جنس براساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۷۰
- جدول ۲-۲۶- توزیع وضع فعالیت به تفکیک کلان‌شهرها براساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۷۱
- جدول ۲-۲۷- توزیع وضع فعالیت به تفکیک جنس در کلان‌شهرها براساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۷۲
- جدول ۲-۲۸- گروه‌های عمده شغلی و سطوح مهارت ۷۴
- جدول ۲-۲۹- توزیع جمعیت ۱۰ ساله و بیشتر کلان‌شهرها بر حسب وضع سواد و گروه‌های عمده شغلی براساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۷۵
- جدول ۲-۳۰- توزیع جمعیت ۶ ساله و بیشتر کلان‌شهرها بر حسب مدرک تحصیلی و گروه عمده شغلی براساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۸۰
- جدول ۲-۳۱- توزیع جمعیت ۶ ساله و بیشتر کلان‌شهرها بر حسب رشته تحصیلی و گروه عمده شغلی براساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۸۹
- جدول ۲-۳۲- جمعیت معلولین کلان‌شهرها به تفکیک نوع معلولیت براساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۹۸
- جدول ۲-۳۳- جمعیت معلولین کلان‌شهرها به تفکیک تعداد موارد معلولیت براساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۱۰۰
- جدول ۲-۳۴- توزیع معلولین کلان‌شهرها به تفکیک تعداد موارد معلولیت براساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۱۰۰

- جدول ۲-۳۵- توزیع خانوارهای معمولی ساکن و گروهی در واحد مسکونی بر حسب نحوه‌ی تصرف محل سکونت براساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۱۰۲
- جدول ۲-۳۶- توزیع واحدهای مسکونی معمولی بر حسب مساحت زیربنای واحد مسکونی براساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۱۰۵
- جدول ۲-۳۷- توزیع خانوارهای معمولی ساکن و گروهی در واحد مسکونی براساس تعداد اتاق در اختیار خانوار براساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۱۱۰
- جدول ۲-۳۸- توزیع خانوارهای معمولی ساکن دارای رایانه و دارای دسترسی به اینترنت براساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۱۱۳
- جدول ۲-۳۹- توزیع خانوارهای معمولی ساکن دارای خودرو سبک و موتورسیکلت بر اساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۱۱۵
- جدول ۳-۱- تقسیمات کشوری طی سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۳۵ ..... ۱۱۸
- جدول ۳-۲- درصد رشد سالانه جمعیت کلان‌شهرها طی سال‌های ۸۵-۱۳۳۵ ..... ۱۱۸

فهرست نمودارها

- نمودار ۱-۱- ابعاد شکل‌گیری کلان‌شهر ۳
- نمودار ۱-۲- مقایسه‌ی نسبت جنسی کلان‌شهرها براساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۱۶
- نمودار ۲-۲- مقایسه‌ی هرم سنی کلان‌شهرها بر اساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۲۰
- نمودار ۳-۲- مقایسه‌ی خانوارهای معمولی ساکن در کلان‌شهرها بر اساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۲۵
- نمودار ۴-۲- توزیع خانوارهای معمولی ساکن دارای سرپرست زن بر اساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۲۷
- نمودار ۵-۲- مقایسه‌ی هرم سنی مهاجران واردشده به کلان‌شهرها براساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۳۰
- نمودار ۶-۲- نرخ باسوادی مهاجران واردشده به کلان‌شهرها بر اساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۴۷
- نمودار ۷-۲- توزیع مهاجران دارای همسر واردشده به کلان‌شهرها بر اساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۵۰
- نمودار ۸-۲- توزیع فعالیت مهاجران واردشده به کلان‌شهرها براساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۵۲
- نمودار ۹-۲- توزیع بیکاری مهاجران واردشده به کلان‌شهرها براساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۵۲
- نمودار ۱۰-۲- توزیع مهاجران واردشده به کلان‌شهرها بر حسب اشتغال در بخش خصوصی براساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۵۴
- نمودار ۱۱-۲- توزیع جمعیت ۶ساله و بیشتر کلان‌شهرها به تفکیک وضع سواد براساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۵۵
- نمودار ۱۲-۲- توزیع جمعیت باسواد کلان‌شهرها به تفکیک جنس براساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۵۶
- نمودار ۱۳-۲- توزیع جمعیت بی‌سواد کلان‌شهرها به تفکیک جنس براساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۵۷
- نمودار ۱۴-۲- توزیع جمعیت ۶ ساله و بیشتر جمعیت باسواد کلان‌شهرها بر حسب مدرک تحصیلی براساس سرشماری ۱۳۸۵ ..... ۵۸
- نمودار ۱۵-۲- توزیع جمعیت ۶ ساله و بیشتر جمعیت باسواد کلان‌شهرها بر حسب مدرک تحصیلی براساس سرشماری ۱۳۹۰ ..... ۵۹

- نمودار ۲-۱۶- توزیع جمعیت شاغل کلان‌شهرها برحسب گروه‌های عمده شغلی براساس سرشماری ۱۳۸۵ ..... ۶۹
- نمودار ۲-۱۷- توزیع جمعیت شاغل کلان‌شهرها برحسب گروه‌های عمده شغلی براساس سرشماری ۱۳۹۰ ..... ۶۹
- نمودار ۲-۱۸- توزیع وضع فعالیت به تفکیک کلان‌شهرها براساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۷۱
- نمودار ۲-۱۹- توزیع وضع فعالیت به تفکیک جنس در کلان‌شهرها براساس سرشماری ۱۳۸۵ ..... ۷۳
- نمودار ۲-۲۰- توزیع وضع فعالیت به تفکیک جنس در کلان‌شهرها براساس سرشماری ۱۳۹۰ ..... ۷۳
- نمودار ۲-۲۱- جمعیت معلول کلان‌شهرها به تفکیک نوع معلولیت بر اساس سرشماری ۱۳۸۵ ..... ۹۹
- نمودار ۲-۲۲- جمعیت معلول کلان‌شهرها به تفکیک نوع معلولیت بر اساس سرشماری ۱۳۹۰ ..... ۹۹
- نمودار ۲-۲۳- توزیع خانوارهای معمولی ساکن و گروهی در واحد مسکونی به صورت ملکی زمین و بنا (عرصه و اعیان) براساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۱۰۳
- نمودار ۲-۲۴- توزیع خانوارهای معمولی ساکن و گروهی در واحد مسکونی به صورت ملکی بنا (اعیان) براساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۱۰۳
- نمودار ۲-۲۵- توزیع خانوارهای معمولی ساکن و گروهی در واحد مسکونی به صورت استیجاری براساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۱۰۴
- نمودار ۲-۲۶- توزیع واحدهای مسکونی معمولی ۵۰ متر و کمتر بر اساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۱۰۶
- نمودار ۲-۲۷- توزیع واحدهای مسکونی معمولی ۵۱ تا ۷۵ متر بر اساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۱۰۶
- نمودار ۲-۲۸- توزیع واحدهای مسکونی معمولی ۷۶ تا ۸۰ متر بر اساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۱۰۷
- نمودار ۲-۲۹- توزیع واحدهای مسکونی معمولی ۸۱ تا ۱۰۰ متر بر اساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۱۰۷
- نمودار ۲-۳۰- توزیع واحدهای مسکونی معمولی ۱۰۱ تا ۱۵۰ متر بر اساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۱۰۸
- نمودار ۲-۳۱- توزیع واحدهای مسکونی معمولی ۱۵۱ تا ۲۰۰ متر بر اساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۱۰۸
- نمودار ۲-۳۲- توزیع واحدهای مسکونی معمولی ۲۰۱ تا ۳۰۰ متر بر اساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۱۰۹
- نمودار ۲-۳۳- توزیع واحدهای مسکونی معمولی ۳۰۱ تا ۵۰۰ متر بر اساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۱۰۹

- نمودار ۲-۳۴- توزیع خانوارهای معمولی ساکن و گروهی در واحد مسکونی براساس تعداد اتاق در اختیار خانوار-۱
اتاق براساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۱۱۱
- نمودار ۲-۳۵- توزیع خانوارهای معمولی ساکن و گروهی در واحد مسکونی براساس تعداد اتاق در اختیار خانوار-۲
اتاق براساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۱۱۱
- نمودار ۲-۳۶- توزیع خانوارهای معمولی ساکن و گروهی در واحد مسکونی براساس تعداد اتاق در اختیار خانوار-۳
اتاق براساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۱۱۲
- نمودار ۲-۳۷- توزیع خانوارهای معمولی ساکن دارای رایانه بر اساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۱۱۳
- نمودار ۲-۳۸- توزیع خانوارهای معمولی ساکن دارای دسترسی به اینترنت بر اساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۱۱۴
- نمودار ۲-۳۹- توزیع خانوارهای معمولی ساکن دارای خودرو سبک بر اساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۱۱۵
- نمودار ۲-۴۰- توزیع خانوارهای معمولی ساکن دارای موتورسیکلت بر اساس سرشماری‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ ..... ۱۱۶

فصل ۱

کلیات

۱-۱- مقدمه

در طول چند دهه‌ی اخیر و با آغاز عصر پسامدرن، کلان‌شهرها به نوعی به سکونت‌گاه بسیاری از شهروندان در بیشتر کشورهای دنیا تبدیل شده‌اند. کلان‌شهرها که با مشخصه‌هایی چون دگرگونی در نقش و عملکرد، شکل و ساختار مواجه شده‌اند، در طول زمان در کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه به وجود آمدند. کلان‌شهر شکل تازه‌ای از شهر است که نه تنها به لحاظ مقیاس بزرگ‌تر از شهرها هستند بلکه به لحاظ کیفی نیز دارای سیستم‌های متفاوت‌تری است.

در کشورهای در حال توسعه نیز، روند افزایش شهرنشینی موجب شکل‌گیری و گسترش کلان‌شهرها شده است و البته در این کشورها به دلیل فقدان جامع‌نگری در کلان‌شهرها چالش‌های فراوانی در محدوده‌ی کلان‌شهرها به وجود آمده است زیرا نحوه‌ی برخورد با این مناطق مسائل مختلف از جمله برنامه‌ریزی و مدیریت را تحت تأثیر قرار می‌دهد و بدون شناخت از این مناطق و مشکلات آن‌ها نمی‌توان راهکارهای عملی و کاربردی برای مدیریت آن‌ها ارائه کرد (کاظمی‌پور، ۱۳۸۵).

افزایش سریع و ناموزون جمعیت در داخل سرزمین، بدون توجه به شرایط متنوع اقلیمی و توزیع منابع در کشور، عاملی مهم در بروز و شکل‌گیری مسائل و مشکلاتی همچون کمبود خدمات شهری، بیکاری، کمبود سرانه‌ی کالبدی، سکونت‌گاه‌های غیررسمی و حاشیه‌نشینی، آسیب‌پذیری ساکنان مناطق مختلف، بروز اختلافات قومی و ناهنجاری‌های اجتماعی می‌گردد.

آگاهی از ترکیب جمعیت و نحوه‌ی توزیع آن در هر کشوری نقش تعیین‌کننده‌ای در رشد و توسعه‌ی همه‌جانبه آن دارد و دولت‌ها با اتکاء به این آمار و ارقام قادر می‌گردند تا برنامه‌های خرد و کلان توسعه‌ی اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و حتی سازمان اداری جامعه را سامان دهند (آشفته تهرانی، ۱۳۸۱).

بررسی آمارها و تحلیل آن‌ها چه از جهت یافتن راهکارهایی برای مقابله با مشکلات و چه با هدف دستیابی به چارچوب سنجشی برای وضع موجود می‌تواند اداره‌ی امور شهری را ارتقا دهد. بررسی نوع خانوارهای ساکن در کلان‌شهرها، شناخت نسبت جنسی و گروه‌های سنی، متوسط بعد خانوار، ویژگی‌های

جمعیتی مهاجران وارد شده به کلان‌شهر، وضعیت سواد، شغل و فعالیت افراد ساکن در کلان‌شهرها، وضعیت جمعیت به لحاظ نوع و موارد معلولیت، مشخصات واحد مسکونی و دسترسی افراد به اینترنت و رایانه، جمعیت افراد دارای خودرو و موتورسیکلت از جمله شاخص‌های نشان‌دهنده‌ی وضعیت کلان‌شهر و ابزار مورد نیاز مدیران و برنامه‌ریزان شهری برای بهبود برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری است. عدم توجه به شاخص‌های مذکور در سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های منطقه‌ای و ملی، موجب می‌شود که توان کلان‌شهرها با جمعیت آن تناسب نداشته و مشکلات بسیاری را جهت دستیابی به توسعه‌ی متوازن به وجود می‌آورد (زمانی، ۱۳۸۹).

۱-۲- مفاهیم نظری در خصوص کلان‌شهری شدن

کلان‌شهر شدن پدیده‌ای جدید است که بر شبکه‌ی سکونتگاهی افراد در سطح ملی تأثیر می‌گذارد و در واقع پاسخی به تغییرات اقتصاد پسا صنعتی است. بوردو لویپاژ^۱ تمرکز عملکردهای کلان‌شهری، سازماندهی فضایی این عملکردها در شهر و دامنه‌ی کنش دوسویه شهر و پیرامون آن را از مشخصه‌های فرایند کلان‌شهری شدن برمی‌شمارد و تجدید ساختار فضایی و اقتصادی را به عنوان مشخصه‌ی اصلی کشورهای صنعتی غرب ذکر می‌کند (Bourdeau, ۲۰۰۴).

برخی از محققان، مفهوم کلان‌شهری شدن را فراتر از مفهوم ساده‌ی رشد شهری می‌دانند و معتقدند کلان‌شهر شدن فرایندی است که به دلیل تمرکز فعالیت‌ها، اندازه‌ی جمعیت، عملکردها و جریان‌ها اتفاق می‌افتد (زبردست، ۱۳۸۸).

برخی دیگر نیز تعریف این مفهوم را به گونه‌ای مرتبط با نظام شهری مطرح ساخته و معتقدند کلان‌شهر شدن حرکت برای داشتن مکانی برجسته در سلسله‌مراتب شهری است که این فرایند با گسترش کمی شهرنشینی همراه است و در واقع کیفیت عملکرد در کلان‌شهر آن را متمایز می‌سازد (آشفته تهرانی، ۱۳۸۱). در زمینه‌ی تحولات شهرنشینی در کشورهای توسعه‌یافته نیز نظریه‌ها و الگوهای مختلفی ارائه شده که می‌توان به منحنی (S) که دیویس^۲ در اواخر دهه ۱۹۶۰ عنوان کرد، مدل مراحل توسعه‌ی شهری جان شورت^۳ (۱۹۹۶)، چرخه‌ی شهرگرایی کلاسن^۴ (۱۹۸۱) و الگوی برگ و دیگران^۵ (۱۹۸۲) اشاره کرد. بر اساس الگوی دیویس یا منحنی (S) که به منحنی شهرنشینی نیز معروف است، پویای شهرنشینی در کشورهای توسعه‌یافته دارای سه مرحله به شرح زیر است:

۱- مراحل اولیه‌ی رشد که در آن نرخ شهرنشینی (کمتر از ۲۵ درصد) اندک است و در ساختار اقتصادی غلبه بر بخش کشاورزی است

۲- مرحله‌ی شتاب رشد مهاجرت از روستا به شهر که سهم جمعیت شهری به ۶۰ تا ۷۰ درصد می‌رسد

۳- مرحله‌ی بلوغ رشد که به تدریج با کاهش نرخ رشد جمعیت شهری و شهرنشینی معکوس، شکل منحنی رو به نزول می‌گذارد و جمعیت از هسته‌ی شهر به حاشیه و پیرامون منتقل می‌شوند (زبردست، ۱۳۸۸).

^۱ Bourdeau-lepage

^۲ Davis

^۳ John short

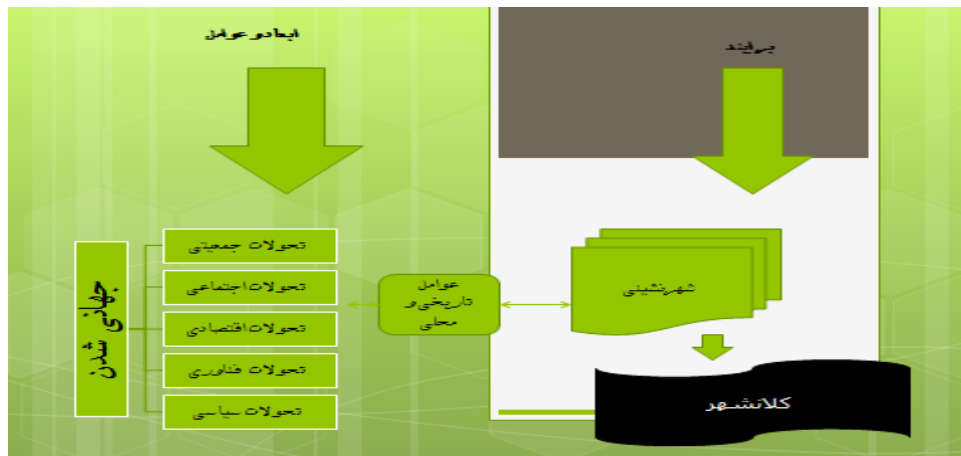
^۴ Klaassen

^۵ Berg et al

همچنین در زمینه‌ی فرایند تحولات و دگرگونی‌های شکل شهر در دوران معاصر، سه دوره به شرح زیر تفکیک شده است:

۱. اوایل قرن بیستم ریخت شهرها عبارت‌اند از شهر مرکزی و ناحیه تجاری مرکزی که جمعیت به‌طور فشرده در حول این مکان اسکان پیدا کرده‌اند
  ۲. پس از جنگ جهانی دوم و تأثیر اتومبیل بر شکل شهر اما کماکان شهری تک مرکزی وجود دارد ولی به مرور ظهور هسته‌های جمعیتی در حومه شهر آغاز می‌شود
  ۳. از سال ۱۹۷۰ به بعد نواحی کلان‌شهری چند مرکزی آغاز می‌شود. شهرک‌های اقماری گسترش پیدا کرده و توسعه‌ی شهری مشخصه‌ی این دوره است (Knox, ۲۰۰۴)
- ویژگی‌های زیادی از جمله نوآوری‌های فناوری در زمینه ارتباطات، تمرکز اشتغال، پارک‌های صنعتی، پردیس‌ها و مجتمع‌های اداری، دانشگاهی و بیمارستانی و مراکز خرید در کلان‌شهرها مشاهده می‌شود.

شکل ۱-۱- ابعاد شکل‌گیری کلان‌شهر

در حال حاضر ۲۳ شهر جهان دارای جمعیت ۱۵ میلیون نفر هستند. از این تعداد ۱۸ شهر در کشورهای رو به توسعه قرار دارند و جمعیت این‌گونه شهرها از حدود ۱۰۰ کشور کنونی عضو سازمان ملل بیشتر است. بر پایه‌ی «برنامه‌ی توسعه‌ی سازمان ملل متحد» در سال ۱۹۶۰ تنها ۹ شهر با جمعیت بیش از ۴ میلیون نفر در کشورهای رو به توسعه وجود داشته که در سال ۱۹۸۰ به ۳۵ شهر رسید و در سال ۲۰۰۰ به ۵۰ شهر و در سال ۲۰۲۵ به ۱۱۴ شهر خواهد رسید (گزارش سازمان ملل نیویورک ۲۰۰۴).

در سال ۲۰۰۰ جمعیت شهری در جهان حدود ۳ میلیارد و با قریب به ۴۸ درصد کل جمعیت جهان برآورد می‌شد. پیش‌بینی می‌شود این تعداد در سال ۲۰۳۰ به پنج میلیارد و با حدود ۶۱ درصد جمعیت آن زمان جهان برسد. بنابراین بین سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۳۰ جمعیت شهرنشین جهان رشد سالیانه‌ای با میانگین سالیانه ۸/۱ درصد خواهد داشت. در همین دوره متوسط رشد جمعیت شهری کشورهای صنعتی پیشرفته بسیار کمتر از میانگین جهانی و با حدود ۵ درصد در سال برآورد می‌شود. درحالی‌که میانگین رشد شهری این

کشورها در نیمه‌ی دوم قرن گذشته ۵/۱ درصد بوده است. در واقع تا سال ۲۰۳۰ حدود ۹۵ درصد شهرنشینان آینده‌ی جهان جذب شهرهای کشورهایی که امروز توسعه نیافته‌اند خواهند شد (Elliott.J.R, ۱۹۹۶)

درصد جمعیتی که در ابرشهرها (شهرهای بیش از ده میلیون نفر) زندگی می‌کنند حدود ۴ درصد کل جمعیت جهان است. توکیو با ۳۵ میلیون پرجمعیت‌ترین شهر جهان و پس از آن مکزیک با ۱۸/۷ میلیون، نیویورک با ۱۸/۳ میلیون، ساو پائولو با ۱۷/۹ میلیون و بمبئی با ۱۷/۴ میلیون قرار دارند (کاظمی، ۱۳۸۴).

بر اساس تعاریف بین‌المللی که توسط سازمان ملل ارائه شده واژه‌ی کلان‌شهر یا مادر شهر به شهرهایی گفته می‌شود که جمعیتی بالای ۸ میلیون نفر داشته باشند که با این تعریف در ایران فقط شهر تهران چنین شرایطی دارد اما بر اساس تعریف ملی کلان‌شهر در ایران و قوانین موجود، شهرهای با جمعیت یک میلیون نفر کلان‌شهر محسوب می‌شود.

طبق مصوبه‌ی هیئت دولت و پیش‌نویس تعریف مجموعه‌های شهری توسط شورای عالی شهرسازی و معماری ایران در تاریخ ۱۳۸۸/۱/۳۱ مجموعه‌های شهری به سه گروه طبقه‌بندی می‌شوند:

- گروه اول: مجموعه‌ی شهری که شهر مرکزی آن بین ۲۰۰ تا ۵۰۰ هزار نفر جمعیت داشته باشد به عنوان مجموعه شهرهای میانی قلمداد می‌شود.
- گروه دوم: شهر مرکزی بین ۵۰۰ تا یک میلیون نفر جمعیت داشته باشد، جزو مجموعه شهری بزرگ محسوب می‌شود.
- گروه سوم: شهر مرکزی از یک میلیون نفر جمعیت بیشتر داشته باشد، منطقه کلان‌شهری نامیده می‌شود.

طبق تعریف کنگره‌ی بین‌المللی مترو پلیس به شهری گفته می‌شود که حداقل یک میلیون نفر جمعیت داشته باشد و تنها شهرهایی با این ویژگی می‌توانند عضو این گنگره شوند.

در کشورهای توسعه‌یافته از دو جنبه می‌توان شهرها را طبقه‌بندی کرد:

الف: بعد کارکردی

به لحاظ بعد کارکردی، فعالیت و نقش شهرها دارای اهمیت است. در تقسیم‌بندی شهرها با توجه به محیط به وجود آمده و فعالیت‌های خاص، شهرها به انواع مختلف تقسیم می‌شوند که عبارت‌اند از:

- شهرهای فرهنگی
- شهرهای مذهبی و زیارتی
- شهرهای صنعتی
- شهرهای تجاری
- شهرهای اداری-سیاسی
- سایر

در واقع نوع فعالیت موجود در شهر در این طبقه‌بندی مهم تلقی می‌شود و هر شهر می‌تواند اندازه‌ی خاص خودش را داشته باشد.

ب: بعد اندازه‌ی جمعیت

در این نوع تقسیم‌بندی جمعیت دارای نقش مهمی است زیرا که در این طبقه‌بندی شهرها از کوچک‌ترین به بزرگ‌ترین تقسیم‌بندی می‌شوند، این تغییر یعنی جمعیت خود در برگیرنده‌ی حیطه‌ی نفوذ شهر است.

۱-۳- اهداف مطالعه

ظهور کلان‌شهرها و مناطقی با جمعیت بالا نیازمند تحلیل‌های جمعیتی است. آگاهی از ترکیب جمعیت و نحوه‌ی توزیع آن در هر کشوری دولتمردان را قادر می‌سازد با اتکا به آمار و ارقام رسمی برنامه‌های خرد و کلان توسعه‌ی اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی را مطابق با نیازها تدوین و عملیاتی کنند. در اغلب شهرهای جهان از مدت‌ها قبل تحقیقات پیشرفته‌ای برای شناخت بیشتر و بررسی ویژگی‌های جمعیتی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی و نیز تحولات شهری در زمینه مسکن و شهرسازی انجام شده است. درک عملکرد این مناطق بزرگ بسیار مشکل است و تحلیل آن‌ها مستلزم انجام بررسی‌های تفصیلی در مقیاس‌های مختلف به منظور شناخت ویژگی‌ها، تحولات و مسائل مربوط به محله‌ها و مناطق مختلف کلان‌شهرها می‌باشد.

داده‌های آمار رسمی و سرشماری حاکی از تمرکزگرایی منابع اقتصادی، امکانات بهداشتی، سازمان‌های سیاسی و فرهنگی در کلان‌شهرهاست که نیازمند بررسی‌های جمعیتی از نظر کمی و کیفی است. شناخت ویژگی‌های گوناگون افراد و خانوارهای کلان‌شهرها و نیز مشخصات مسکن، امکان تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی بهتر در زمینه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور را فراهم می‌سازد.

۱-۳-۱- هدف کلی:

شناخت ویژگی‌های جمعیتی، اجتماعی و اقتصادی ۸ کلان‌شهر ایران و مقایسه‌ی آن‌ها طی سال‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ براساس یافته‌های سرشماری عمومی نفوس و مسکن

۱-۳-۲- اهداف تفصیلی:

- بررسی توزیع جمعیت براساس نوع خانوار
- بررسی توزیع جمعیت برحسب جنس و سن
- بررسی بعد خانوار
- بررسی وضع معلولیت
- بررسی وضع مهاجرت
- بررسی وضع سواد، مدرک و رشته‌ی تحصیلی باسوادان
- بررسی وضع شغل و فعالیت
- بررسی وضعیت رشته و مدرک تحصیلی شاغلین
- بررسی نحوه‌ی تصرف واحد مسکونی، مساحت و تعداد اتاق در اختیار خانوار
- بررسی خانوارهای دارای خودرو
- بررسی خانوارهای دارای موتورسیکلت
- بررسی وضع خانوارهای دارای رایانه

- بررسی وضع خانوارهای دارای دسترسی به اینترنت

۱-۴- تعاریف مفاهیم به‌کاررفته در پژوهش

جمعیت (جامعه‌ی مورد سرشماری): اعضای همه خانوارهای معمولی ساکن، مؤسسه‌ای و گروهی که اقامتگاه معمولی آنان در زمان سرشماری در ایران قرار دارد و نیز اعضای تمامی خانوارهای معمولی غیرساکن کشور، جامعه‌ی مورد سرشماری را تشکیل می‌دهند. اعضای هیئت‌های سیاسی و سفارتخانه‌های خارجی در ایران و افراد خانوار آنان جزو جامعه‌ی مورد سرشماری محسوب نمی‌شوند، اما ایرانیان عضو هیئت‌های سیاسی و سفارتخانه‌های ایران در خارج از کشور و افراد خانوار آنان، جزو جامعه‌ی مورد سرشماری به حساب می‌آیند.

خانوار: خانوار معمولی از چند نفر تشکیل می‌شود که با هم در یک اقامتگاه زندگی می‌کنند، با یکدیگر هم‌خرج هستند و معمولاً با هم غذا می‌خورند. در مواردی خانوار معمولی می‌تواند یک نفره باشد.

خانوار معمولی: خانوار معمولی از چند نفر تشکیل می‌شود که با هم در یک اقامتگاه زندگی می‌کنند، با یکدیگر هم‌خرج هستند و معمولاً با هم غذا می‌خورند. در مواردی خانوار معمولی، می‌تواند یک نفره باشد.

خانوار گروهی: مجموعه تمام افرادی که تمام یا اغلب آنان به دلیل دارا بودن شرایط خاص (به‌طور عمده داشتن ویژگی مشترک) اقامتگاه مشترکی را برای سکونت خود انتخاب می‌کنند و به‌طور مشترک امور زندگی در آن اقامتگاه را اداره می‌کنند خانوار گروهی نامیده می‌شوند.

خانوار مؤسسه‌ای: مجموعه افرادی که به دلیل داشتن هدف یا ویژگی مشترک با هم در یک مؤسسه زندگی می‌کنند و آن مؤسسه بنا بر مجوز یا براساس مقررات و ضوابط معینی، مسئولیت اسکان آن‌ها را برعهده دارد، خانوار مؤسسه‌ای نامیده می‌شود.

شهر (نقطه شهری): منظور از شهر، هر یک از نقاط جغرافیایی است که دارای شهرداری باشد.

کلان‌شهر: Metropolis از ریشه‌ی یونانی و از دو کلمه Metre به معنای مادر و polis به معنای شهر تشکیل شده و مادر شهر یا کلان‌شهر نامیده می‌شود. البته در یونان قدیم، این اصطلاح به مرکز ایالت یا کلنی اطلاق می‌شد. تعاریف موجود در نظریات مختلف در خصوص کلان‌شهر عبارتند از:

- کلان‌شهر شهری است که از نظر مرکزیت دولتی، فعالیت اقتصادی یا فرهنگی بر سایر سکونتگاه‌ها برتری داشته باشد. این شهر عمدتاً در کشورها پایتخت آن محسوب می‌شود.
- در نظریه مکان مرکزی کلان‌شهر، شهری است که دارای یک میلیون نفر جمعیت و در سلسله مراتب شهری بتواند به صورت مرکز کنترل اقتصاد جدید درآید.
- کلان‌شهر یا مادر شهر، مکانی است که در داخل آن حداقل ۵۰۰۰۰۰ نفر در فاصله زمانی ۴۵ دقیقه از مرکز شهر زندگی می‌کنند و وسیله نقلیه برای طی کردن این فاصله برای اکثریت جمعیت شهر قابل دسترسی است.

- در ناحیه کلان‌شهر، شهرک‌های اقماری و حومه‌ها قرار می‌گیرند. کلان‌شهر ضمن تأثیرگذاری بر ناحیه‌ی خود، از ناحیه‌ی خود به وسیله‌ی وجود نقاط گذران اوقات فراغت، پارک‌ها، دریاچه‌ها و مثل‌ها تأثیر می‌پذیرد.

علت مهاجرت: جستجوی کار: افرادی که قبل از ترک محل اقامت قبلی، بیکار بوده و برای پیدا کردن کار یا اشتغال به کار مشخص به شهر یا آبادی محل سرشماری وارد شده‌اند.

جستجوی کار بهتر: افرادی که قبل از ترک محل اقامت قبلی، دارای کار بوده‌اند و به منظور پیدا کردن کار بهتر (از نظر درآمد، شرایط کاری و ...) یا برای اشتغال به‌کار مشخص بهتر به شهر یا آبادی محل سرشماری وارد شده‌اند.

انتقال شغلی: افرادی که به علت انتقال شغلی در مشاغل مزد و حقوق‌بگیری محل اقامت قبلی خود را تغییر داده‌اند و به شهر یا آبادی محل سرشماری وارد شده‌اند.

تحصیل: افرادی که محل اقامت قبلی خود را به منظور تحصیل در شهر یا آبادی محل سرشماری تغییر داده‌اند.

پایان تحصیل: افرادی که به علت پایان تحصیل، محل اقامت قبلی خود را تغییر داده‌اند و به شهر یا آبادی محل سرشماری وارد شده‌اند.

انجام یا پایان خدمت و وظیفه: افرادی که به منظور انجام خدمت و وظیفه به شهر یا آبادی محل سرشماری وارد شده‌اند و یا به دلیل پایان خدمت و وظیفه محل اقامت قبلی خود را ترک کرده و به شهر یا آبادی محل سرشماری وارد شده‌اند.

پیروی از خانوار: افرادی که به دلیل پیروی از جابجایی سایر اعضای خانوار محل اقامت خود را تغییر داده‌اند.

سایر: تغییر محل اقامت فردی به علتی غیر از موارد مذکور، مانند شرایط آب و هوایی، استفاده از امکانات بهتر، زندانی شدن، دستیابی به مسکن مناسب‌تر و ... به عنوان سایر محسوب می‌شود.

باسواد: افرادی که می‌توانند به فارسی یا هر زبان دیگری متن ساده‌ای را بخوانند و بنویسند خواه مدرک رسمی داشته یا نداشته باشند، باسواد محسوب می‌شوند. همه محصلان از جمله نوآموزان سال اول ابتدایی و سوادآموزان نهضت سوادآموزی نیز باسواد به حساب می‌آیند.

پایه، دوره یا مدرک تحصیلی: پایه، دوره یا مدرک تحصیلی برای افراد در حال تحصیل و افراد غیر محصل بر اساس سطوح، چارچوب‌ها و توصیه‌های طبقه‌بندی بین‌المللی سطوح آموزشی و رشته‌های تحصیلی^۶ و انطباق آن با نظام آموزشی کشور در گذشته و حال، تنظیم شده است. مشروح مصادیق سطوح و دوره‌های تحصیلی در نشریه‌ی «طبقه‌بندی سطوح آموزشی و رشته‌های تحصیلی ایران بر اساس ISCED-۹۷» موجود است.

^۶ International Standard Classification Of Education

گروه عمده رشته‌ی تحصیلی: با بررسی رشته‌های تحصیلی موجود در نظام آموزشی کشور و انطباق آن‌ها با طبقه‌بندی بین‌المللی سطوح آموزشی و رشته‌های تحصیلی (ISCED-۹۷) به ۱۰ گروه بزرگ تقسیم شده است. هر یک از این گروه‌ها که در فهرست مزبور با یک عدد (کد) یک رقمی مشخص شده است، گروه عمده رشته‌ی تحصیلی نامیده می‌شود.

استفاده از اینترنت: منظور فردی است که در ۱۲ ماه گذشته حداقل یک بار در محل سکونت، محل کار، محل تحصیل، کافی‌نت و سایر مکان‌ها از اینترنت استفاده کرده است.

کار: کار، آن دسته از فعالیت‌های اقتصادی (فکری یا بدنی) است که به منظور کسب درآمد (نقدی یا غیرنقدی) انجام شود و هدف آن تولید کالا یا ارائه خدمت باشد. فعالیت افراد زیر نیز به عنوان مصادیق کار محسوب می‌شود:

- افرادی که بدون دریافت مزد در کسب و کار یکی از اعضای خانوار خود که با وی نسبت خویشاوندی دارند کار می‌کنند (کارکنان فامیلی بدون مزد).

- افرادی که در حال انجام خدمت وظیفه هستند.

- افرادی که خدمت در بسیج شغل آنان محسوب می‌شود و از این بابت مزد و حقوق دریافت می‌کنند.

- افرادی که به منظور کسب درآمد یا سود در محل سکونت کارهای خدماتی یا تولیدی نظیر قالبیافی،

خیاطی، آرایشگری، تایپ، تدریس خصوصی، تعمیر وسایل برقی، نگهداری از کودک یا فرد سالخورده و ... انجام می‌دهند.

- افرادی که برای تولید کالاهای بادوام به فعالیت‌هایی نظیر قالبیافی، گلیم‌بافی، حصیربافی،

خیاطی و ... برای مصرف خود یا خانوار خود مشغول هستند.

- افرادی که در حال ساختن، بازسازی یا تعمیر اساسی منزل خود هستند.

- افرادی که به عنوان کارآموز، کاری در ارتباط با فعالیت محل کارآموزی انجام می‌دهند، یعنی به طور

مستقیم در تولید کالا یا خدمت سهم هستند، اعم از آن که مزد یا حقوق دریافت کنند یا مزد و حقوق دریافت نکنند.

- زنان یا مردانی که در فعالیت‌های کشاورزی مانند زراعت، باغداری، دامداری، ماهیگیری و ... مشغول

به‌کار هستند.

وضع فعالیت: در سرشماری ۱۳۹۰، وضع فعالیت افراد در ۷ روز پیش از مراجعه مأمور سرشماری

مورد نظر است. هر یک از افراد از این نظر و با توجه به تعریف کار، در یکی از گروه‌های زیر قرار می‌گیرند:

شاغل: فردی که مطابق با تعریف کار و مصادیق آن در ۷ روز پیش از مراجعه مأمور سرشماری حداقل

یک ساعت کار کرده، هر چند در شغل معمولی خود کار نکرده باشد، شاغل محسوب می‌شود. علاوه بر این،

افراد دارای شرایط زیر نیز شاغل به حساب می‌آیند:

- افرادی که دارای شغلی هستند ولی در ۷ روز پیش از مراجعه مأمور سرشماری حداقل یک ساعت کار

نکرده‌اند.

- افرادی که در فعالیتهای کشاورزی برای خود کار می‌کنند و به دلیل فصلی بودن کارشان در ۷ روز پیش از مراجعه مأمور سرشماری کار نکرده‌اند.
  - افرادی که به دلیل نوبتی بودن کارشان در ۷ روز پیش از مراجعه مأمور سرشماری سرکار خود نرفته‌اند.
  - افرادی که از سازمان محل کار خود بورسیه تحصیلی گرفته‌اند و مشغول به تحصیل هستند و به این دلیل در ۷ روز پیش از مراجعه مأمور سرشماری کار نکرده‌اند.
  - افرادی که به دلیل مرخصی، تعطیلات، بیماری و مسافرت و... در ۷ روز پیش از مراجعه مأمور سرشماری سرکار خود نرفته‌اند.
  - افرادی که به دلایلی نظیر تغییرات موقت سازمانی یا خرابی دستگاه‌ها و ماشین‌آلات، نداشتن مشتری یا سفارش کار به طور موقت سرکار نرفته‌اند.
  - افرادی که از کار خود معلق شده‌اند ولی پیوند رسمی شغلی دارند.
- بیکار:** افرادی که در ۷ روز پیش از مراجعه مأمور سرشماری حداقل یک ساعت کار نکرده‌اند و دارای شغلی نیز نبوده‌اند در صورت داشتن دو شرط زیر بیکار محسوب می‌شوند.
- در ۳۰ روز گذشته برای جستجوی کار، اقدامات مشخصی را نظیر ثبت نام یا پیگیری در مؤسسات کاریابی، پرس و جو از دوستان، تماس با کارفرمایان، مطالعه آگهی‌های استخدامی و... انجام داده باشند.
- آماده به کار باشند، یعنی طی یک دوره ۱۵ روزه شامل ۷ روز گذشته و ۷ روز آینده آمادگی شروع کار را داشته باشند.
- همچنین افراد زیر بیکار محسوب شده‌اند:
- در انتظار شروع کار جدید هستند، یعنی برای آنان کاری مهیا شده و قرار است در آینده به آن کار مشغول شوند و نیز آماده به کار (طبق تعریف) هستند.
  - در انتظار بازگشت به شغل قبلی و نیز آماده به کار (طبق تعریف) هستند. منظور از «در انتظار بازگشت به شغل قبلی» این است که فرد قبلاً دارای کار بوده و به دلایلی کار خود را از دست داده و پیوند رسمی شغلی ندارد ولی در انتظار بازگشت به شغل خود به سر می‌برد.
- جمعیت فعال اقتصادی:** تمامی اعضای ده ساله و بیشتر خانوارها که در هفت روز قبل از مراجعه مأمور آمارگیری شاغل و یا بیکار بوده‌اند جمعیت «فعال اقتصادی» به شمار می‌آیند.
- محصلان، خانه‌داران و دارندگان درآمد بدون کار، چنانچه شاغل یا بیکار نیز بوده‌اند، «فعال اقتصادی» محسوب می‌شوند.
- جمعیت غیرفعال اقتصادی:** تمامی اعضای ده ساله و بیشتر خانوارها که در هفت روز قبل از مراجعه مأمور آمارگیری شاغل و یا بیکار نبوده‌اند جمعیت «غیرفعال اقتصادی» به شمار می‌آیند.
- چهار گروه زیر جزء جمعیت غیرفعال اقتصادی به شمار می‌روند.
- محصل:** افرادی که شاغل یا بیکار نباشند و طبق برنامه‌های آموزش رسمی کشور در حال تحصیل هستند یا در خارج از کشور مشغول به تحصیل هستند.

خانه‌دار: افرادی که مشغول انجام وظایف خانه‌داری هستند.

دارای درآمد بدون کار: کسانی که شاغل، بیکار (جویای کار) و محصل محسوب نمی‌شوند و دارای درآمد حاصل از بازنشستگی، املاک و مستغلات، سود سهام، سپرده‌ها و... هستند، دارای درآمد بدون کار محسوب می‌شوند.

سایر: کسانی که در هیچ‌یک از گروه‌های بالا قابل طبقه‌بندی نیستند، در گروه سایر قرار می‌گیرند.

شغل: نوع کاری است (مطابق با تعریف کار و مصادیق آن) که توسط فرد در طول ۷ روز گذشته انجام شده است. در مورد افراد غایب موقت از کار، شغل نوع کاری است که توسط فرد در زمان اشتغال به کار انجام می‌شود.

گروه عمده‌ی شغلی: با بررسی مشاغل موجود در کشور و انطباق آن‌ها با طبقه‌بندی بین‌المللی مشاغل^۷ (ISCO-۸۸)، تمانی مشاغل به ۱۰ گروه بزرگ تقسیم شده است. هر یک از این گروه‌ها که در فهرست مربوط با یک عدد (کد) یک رقمی مشخص شده است، گروه عمده‌ی شغلی نامیده می‌شود.

وضع شغلی: افراد شاغل از نظر وضع شغلی در یکی از گروه‌های زیر قرار می‌گیرند: کارفرما: به کسی گفته می‌شود که برای انجام فعالیت‌های شغلی خود حداقل یک نفر مزد و حقوق‌بگیر در استخدام داشته باشد کسانی که در انجام فعالیت‌های شغلی خود، فقط از کارکنان فامیلی بدون مزد استفاده می‌کنند، کارفرما به حساب نمی‌آیند.

افرادی که خود مزد و حقوق‌بگیر هستند، هر چند که یک یا چند نفر دیگر، زیر نظر آنان به کار اشتغال داشته باشند، کارفرما شناخته نمی‌شوند. مثلاً کارکنان دولت در هر مقامی که باشند، کارفرما شناخته نمی‌شوند. کسانی که در انجام فعالیت‌های شغلی خود، فقط از کارکنان فامیلی بدون مزد استفاده می‌کنند و نیز افرادی که خود مزد و حقوق‌بگیر هستند، هر چند که یک یا چند نفر دیگر زیر نظر آنان به کار اشتغال داشته باشند، کارفرما شناخته نمی‌شوند.

کارکن مستقل: به کسی گفته می‌شود که برای انجام فعالیت‌های شغلی خود مزد و حقوق‌بگیری، در استخدام نداشته باشد و خود نیز مزد و حقوق نگیرد.

مزد و حقوق‌بگیر بخش عمومی: به افرادی گفته می‌شود که در وزارتخانه‌ها، مؤسسات، سازمان‌ها و شرکت‌های دولتی و نهادهای انقلاب اسلامی و همچنین دیگر مؤسسات عمومی مانند بانک‌های عمومی و شهرداری‌ها کار می‌کنند و در مقابل کاری که انجام می‌دهند مزد و حقوق (نقدی و یا غیرنقدی) دریافت می‌کنند.

مزد و حقوق‌بگیر بخش خصوصی: به فردی گفته می‌شود که با دریافت مزد و حقوق (نقدی و یا غیرنقدی) برای افراد یا مؤسسات خصوصی کار می‌کند.

^۷ International Standard Classification Of Occupations

مزد و حقوق بگير بخش تعاونی: به فردی گفته می‌شود که با دریافت مزد و حقوق (نقدی و یا غیرنقدی) برای شرکت‌های تعاونی کار می‌کند.

منظور از شرکت تعاونی، شرکت رسمی است که بر اساس قوانین تعاونی کشور به وجود آمده و به این عنوان نیز به ثبت رسیده است. شرکت‌های تعاونی برحسب فعالیتی که انجام می‌دهند، به انواع مختلفی تقسیم‌بندی می‌شوند که از آن جمله می‌توان به شرکت‌های تعاونی مصرف، مسکن، اعتبار و نیز شرکت‌های تعاونی تولید، تهیه و توزیع، صیادی و حمل و نقل اشاره کرد.

کارکن فامیلی بدون مزد: فردی را که برای یکی از اعضای خانوار خود که با وی نسبت خویشاوندی نیز دارد، کار می‌کند و از این بابت مزد و حقوق دریافت نمی‌کند، کارکن فامیلی بدون مزد به حساب می‌آید.

واحد مسکونی: مکانی است که در زمان سرشماری یک یا چند خانوار در آن سکونت دارد. منظور از مکان، فضا یا محوطه‌ای محصور است که یک یا چند ورودی به معبر عام (کوچه، خیابان، بازار، میدان و...) یا به معبر اختصاصی (راهروی مشترک، راهپله مشترک و...) دارد.

اتاق: منظور از اتاق، هال و پذیرایی و آشپزخانه‌ی غیر آپن و ...، فضای محصور و مسقفی است که حداقل ۴ متر مربع مساحت و ۲ متر ارتفاع داشته باشد. فضاهایی مانند آشپزخانه آپن، پارکینگ، حمام، توالت، آب‌انبار، طویله و کاهدانی اتاق محسوب نمی‌شود ولی فضاهایی مانند انباری، صندوق‌خانه، پستو و مشابه آن که طبق تعریف فوق محصور و مسقف بوده و حداقل ۴ متر مربع مساحت و ۲ متر ارتفاع دارد اتاق محسوب می‌شود.

نحوه‌ی تصرف محل سکونت خانوار: در سرشماری‌های مرکز آمار ایران، اطلاع مربوط به نحوه‌ی تصرف محل سکونت خانوار، در قالب طبقه‌بندی زیر گردآوری شده است:

ملکی زمین و بنا (عرصه و اعیان): خانوارهایی که مالک زمین و بنای (عرصه و اعیان) واحد مسکونی خود هستند همچنین خانوارهایی که در آپارتمان متعلق به خود زندگی می‌کنند معمولاً در عرصه‌ی نیز سهم هستند.

ملکی بنا (اعیان): چنانچه خانواری مالک بنای محل سکونت خود باشد ولی صاحب زمین آن نباشد، نحوه‌ی تصرف، ملکی بنا به حساب می‌آید.

استیجاری: خانوارهایی که محل سکونت خود را اجاره، رهن یا اجاره همراه با پرداخت ودیعه کرده‌اند اعم از اینکه به صورت نقدی و یا غیر نقدی می‌پردازند، نحوه‌ی تصرف آن‌ها استیجاری منظور می‌شود. در برابر خدمت: خانوارهایی که محل سکونت خود را در مقابل کار یک یا چند نفر از اعضای خانوار تصرف کرده‌اند، حتی اگر مبلغی هم به‌طور ماهانه بپردازند در برابر خدمت محسوب می‌شود.

رایگان: خانواری که محل سکونت خود را به طور رایگان در اختیار دارد و در ازای استفاده از آن، هیچ‌گونه پرداختی (نقدی یا غیر نقدی) انجام نمی‌دهد، در این گروه طبقه‌بندی می‌شود.

سایر: نحوه‌ی تصرف محل سکونت خانواری که با هیچ‌یک از موارد پنج‌گانه فوق قابل انطباق نیست، در این گروه قرار می‌گیرد.

مساحت زیربنای واحد مسکونی: منظور از مساحت زیربنای واحد مسکونی، مجموع سطوح ساخته شده‌ی مسقف در بنای واحد مسکونی از قبیل اتاق، آشپزخانه، حمام، توالی، انباری، صندوق‌خانه، پستو و ... است.

در واحدهای مسکونی آپارتمانی منظور از مساحت زیربنا، مساحت زیربنای خالص آپارتمان بدون در نظر گرفتن مشاعات (پارکینگ، پیلوت، راهرو یا راهپله مشترک و ...) است. در این‌گونه واحدها فضاهای مستقل مربوط به آپارتمان، حتی اگر بیرون آن واقع باشد، مانند انباری، در مساحت زیربنا منظور می‌شود. در واحدهای مسکونی غیر آپارتمانی، مساحت تمام سطوح ساخته شده شامل راهروها، راهپله، خرپشته و ... در محاسبه مساحت زیربنا منظور می‌شود.

در مناطق روستایی، فضاهایی که در محل سکونت خانوار به منظور فعالیت‌های مرتبط با کشاورزی یا نگهداری و پرورش دام و طیور پیش‌بینی شده است، مانند انبار وسایل کشاورزی، طویله، کاهدانی و ... در مساحت زیربنای واحد مسکونی منظور نمی‌شود.